

Нікітіна М.Г. , Рудницький А.О.***

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

The modern state of fuel and energy complex of Ukraine is analysed. Efficiency of using of fuel and energy resources is examined as basis of energy security of the state.

Keywords: fuel and energy complex, energy security, national interests

Обмеженість ресурсів при необмеженості потреб лежить в основі всіх економічних моделей як на мікро-, так і на макрорівні. В світі майже немає держав, які здатні повністю забезпечити своє існування за рахунок власних ресурсів. Тому контроль над ресурсами є основною причиною виникнення конфліктів і протистоянь. Відсутність або недостатня забезпеченість ресурсами спричиняє за собою великі збитки для національного господарства держави.

Глобалізація посилює політичну та економічну конкуренцію в області залучення інвестицій, фінансової допомоги, привабливості бізнесу та його збереження, як на національному, так і на регіональному рівнях. Окрім безперечних вигод, пов'язаних насамперед з інтенсифікацією зовнішньоекономічних зв'язків, вона несе і істотну загрозу економікам тих країн, які не проявляють достатньою флексибільності й не встигають адекватно відповідати на нові зовнішні і внутрішні виклики.

Розвиток національного господарства України відбувається у складний період, який перш за все характеризується зростанням цін на паливно-енергетичні ресурси. тому особливої актуальності набуває питання набуття вітчизняною економікою якщо не енергетичної автономії, то хоча б диверсифікації постачальників. Для забезпечення гідного місця в світовій спільноті, Україні необхідні науково обґрунтована розробка і цілеспрямоване здійснення політики захисту її інтересів у сфері енергетичної безпеки.

Ця проблема перебуває у полі зору багатьох вітчизняних дослідників серед яких найбільший інтерес викликають роботи Баранніка В. О., Власюка О. С., Прейгера Д. К., Омельченко В. Ю., Геворкьяна Г.Х, Рябцева В.Є. та багатьох інших. У їх роботах детально розглядаються найбільш актуальні тенденції розвитку національного паливно-енергетичного комплексу, проте проблеми енергетичної безпеки держави залишаються відкритими.

Мета роботи полягає в розгляді сучасного стану паливно-енергетичного комплексу України й аналізі рівня енергетичної безпеки національного господарства.

Провідною тенденцією новітньої соціо-економічної парадигми світового господарства можливо назвати економізацію політики. Основою є той факт, що експансії нового тисячоліття носитимуть економічний характер не лише у зв'язку з причинами свого виникнення, але і по своїх методах. Це пов'язано з тим, що пряма інтервенція в умовах гло-

*доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри «Міжнародна економіка», економічного факультету, Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

**аспірант кафедри «Міжнародна економіка» економічного факультету Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

бальних систем безпеки вже не настільки ефективна, тоді як формування єдиного всесвітнього простору дає можливість домінуючим державам підпорядкувати національне господарство менш розвинених країн своїм інтересам шляхом широкомасштабних інвестицій у галузі спеціалізації країни-реципієнта. Це дозволяє країні-донорові скеровувати функціонування національного господарства приймаючої країни згідно із своїми цілями та інтересами.

Серед всієї різноманітності ресурсів можна виділити групу, чий вплив на розвиток світової економіки є найбільшим – це енергоресурси. Науково-технічна революція привела до збільшення обсягів використання енергоносіїв, яких потребують як виробництво, так і життєдіяльність окремих індивідів. Зростання ВВП на 1% забезпечується збільшенням енергопотужностей на 0,5%. Світових запасів нафти може вистачити на 60-100 років на при сучасному рівні видобутку. При темпах приросту видобутку нафти приблизно на 2% в рік, що є цілком реальним з урахуванням потреб нових економічних гігантів, глобальна нафтова криза може наступити вже до 2040 р. [3] Обмеженість видобутку призвела до підвищення ціни і значущості енергоносіїв, які є особливо болючими для молодих і економічно слабких держав.

На світовому ринку енергоресурсів Україна має виключне гео економічне значення, враховуючи значний транзитний потенціал її території. До переваг вітчизняної енергетики також можна віднести значні запаси окремих видів палива, а саме вугілля, урану і цирконію, наявність трубопроводів для транспортування газу та нафти, розвинена інфраструктура енергетики, високопрофесійний кадровий потенціал. Проте, вітчизняні експерти наголошують, що паливно-енергетичний комплекс України має ряд проблем, розв'язання яких має першочергове значення [5]:

- недостатній рівень забезпечення власними паливно-енергетичними ресурсами (ПЕР) і значна кількість імпортованих у паливно-енергетичному балансі країни та майже монопольна залежність від одного постачальника;
- необхідність диверсифікації джерел постачання ПЕР та створення стратегічних запасів для забезпечення енергетичної незалежності країни;
- високий рівень зношеності енергетичної інфраструктури та необхідність модернізації та реконструкції основних фондів;
- недостатній рівень використання нетрадиційних, поновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;
- високий рівень питомих витрат енергоресурсів при їх виробництві (видобуванні), транспортуванні та споживанні і необхідність їх зниження за рахунок раціонального використання, впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, раціоналізації структури суспільного виробництва з відповідним зниженням питомої ваги енергоємних технологій.

Енергетична незалежність держави має на увазі або цілковите покриття потреб в енергоносіях власними ресурсами, або спроможність оперативно переорієнтуватися на альтернативних постачальників енергоресурсів. Серед стратегічних пріоритетів України, визначених «Стратегією національної безпеки України» [1] є забезпечення енергетичної безпеки країни, насамперед шляхом докорінного підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів. Енергетична залежність України від поставок органічного палива, з урахуванням умовно - первинної ядерної енергії, у 2000 та 2005 роках становила 60,7%, тоді як країн ЄС – 51%. Подібною або близькою до української є енергозалежність таких розвинутих країн Європи, як Німеччина – 61,4%, Франція – 50%, Австрія – 64,7%. (див. рис. 1).

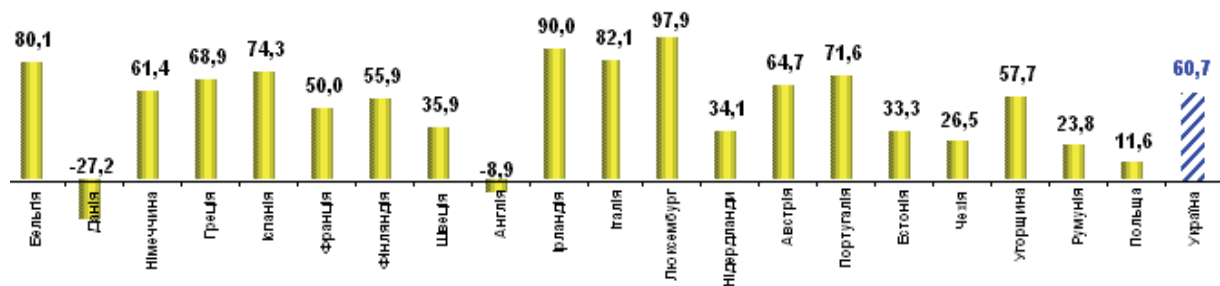

Рис. 1 Енергетична залежність України та країн світу у 2000 - 2004 рр., % [2]

Актуальність енергетичної незалежності підсилюється за рахунок українського енергоємного виробництва, успадкованого від Радянського Союзу (див. рис. 2,3). Також на це впливають такі чинники, як:

- низький рівень інвестування у галузь, що призвів до значної застарілості виробничих фондів паливно-енергетичного комплексу, які майже не оновлювалися з часів Радянського Союзу;
- неефективна політика енергозбереження, яка характеризується переважанням адміністративно-організаційних та контролюючих заходів, за наявності неефективної цінової політики в енергетичному секторі, яка не стимулює суб'єкти господарювання та населення до зниження енергоспоживання
- скорочення рівня виробництва, яке призвело до зростання енергоємності одиниці продукції;
- можливість встановлення постачальниками монополю високих цін завдяки обмеженій конкуренції на низькі ринки (зокрема постачання електроенергії населенню)

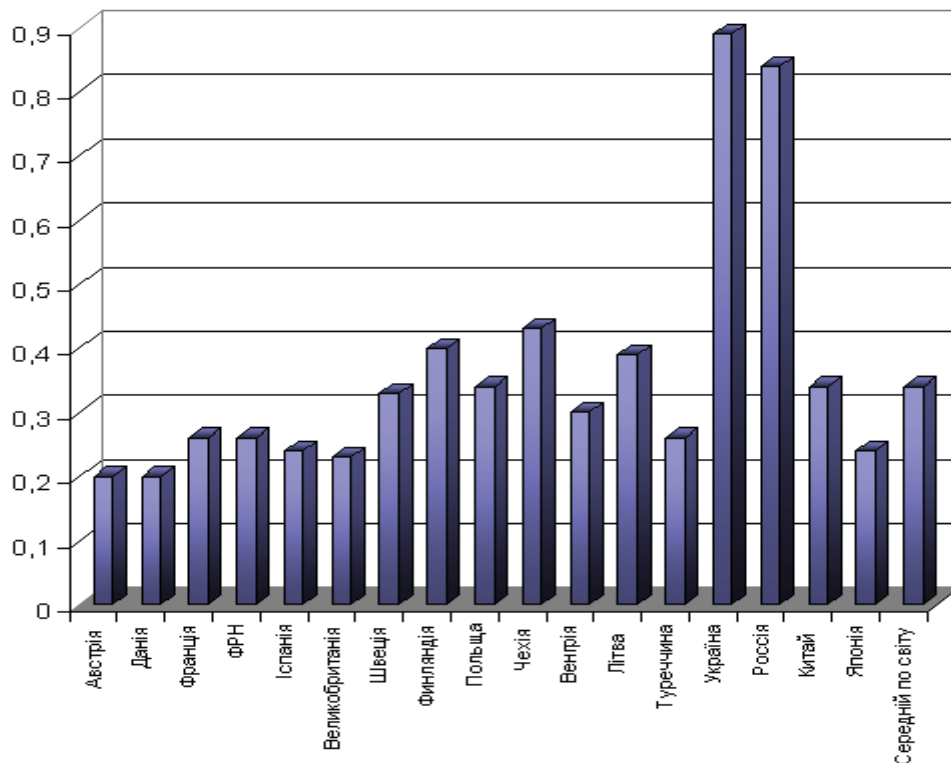

Рис. 2 Енергоємність ВВП окремих країн кг у. т./USD [2]

Рис. 3. Споживання первинних ПЕР, млн. т у.п. (ліва шкала), та енергоємність ВВП України, кг у.п./грн. ВВП в цінах 2002 р. (права шкала) [6]

Як ми бачимо, енергоємність ВВП України за останні роки значно скоротилась, проте цей показник залишається значно вищим за аналогічні показники у Європі та у світі.

Експерти Національного інституту стратегічних досліджень пропонують низку заходів для зменшення енергоємності виробництва та енергетичної залежності країни, серед яких на нашу думку найбільш цікавими є [6]:

- створення умов для залучення інвестицій в енергоефективні проекти (інвестиційне спрямування коштів, отриманих від штрафів за марнотратство й забруднення довкілля; надання цільових державних субсидій на тендерних засадах для виконання енергозберігаючих проектів загальнодержавного значення; застосування механізмів Кіотського протоколу тощо);
- надання податкових пільг підприємствам, які впроваджують енергоефективне устаткування, використовують вторинні енергоресурси, побутові відходи та нетрадиційні й відновлювані джерела енергії,
- забезпечення ринкового ціноутворення та вдосконалення механізмів тарифоутворення шляхом встановлення прямих грошових розрахунків між постачальниками та споживачами енергоресурсів, відмови від субсидій і дотацій постачальникам енергоресурсів та послуг з боку держави (у разі необхідності, забезпечення адресних субсидій споживачу), зміни методології тарифоутворення на послуги комунальних підприємств з енергопостачання;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення заходів з енергозбереження через систему стандартів, енергетичного аудиту, державної експертизи, контролю за використанням енергоресурсів, паспортизації енергоємних виробництв і технологій;
- пошук шляхів поступової диверсифікації зовнішніх джерел надходження енергоносіїв і подолання монопольної залежності від їхнього імпорту шляхом розширення кола постачальників, прокладання альтернативних маршрутів надходження природного газу і нафти тощо;

На шляху до подолання ситуації, що склалась, безумовно позитивним кроком було затвердження у березні 2006 року Енергетичної стратегії України до 2030 року [2], яка своїми цілями ставить:

- створення умов для постійного та якісного задоволення попиту на енергетичні продукти;

- визначення шляхів і створення умов для безпечного, надійного та сталого функціонування енергетики та її максимально ефективного розвитку;
- забезпечення енергетичної безпеки держави;
- зменшення техногенного навантаження на довкілля та забезпечення цивільного захисту у сфері техногенної безпеки ПЕК;
- зниження питомих витрат у виробництві та використанні енергопродуктів за рахунок раціонального їх споживання, впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, раціоналізації структури суспільного виробництва і зниження питомої ваги енергоємних технологій;
- інтеграцію Об'єднаної енергосистеми України до європейської енергосистеми з послідовним збільшенням експорту електроенергії, зміцнення позицій України як транзитної держави нафти і газу.

Енергетична стратегія України до 2030 року є найбільш комплексним й опрацьованим документом з усіх нормативно-правових актів галуззі, які діють на теперішній час. Хоча в її реалізації можна виділити наступні проблеми:

- національне законодавство у паливно-енергетичній сфері не носить системного характеру, а залишається лише пакетом нормативно-правових актів, які направлені на вирішення поточних проблем;
- відсутня комплексна стратегія соціально-економічного розвитку, як у короткостроковому, так і у довгостроковому періодах, за допомогою якої було б можливо координувати розвиток паливно-енергетичного комплексу з діяльністю інших сфер та галузей національного господарства;
- тривала політична криза призвела до частих змін керівництва галуззю як у центрі, так і на периферії. Внаслідок цього можна констатувати, що має місце неналежний контроль над виконанням ними своїх обов'язків та повноважень. Це у свою чергу призводить до відсутності хоча б якої-небудь спадкоємності у провадженні стратегії розвитку як національного господарства загалом, так і паливно-енергетичної галуззі зокрема, що значно ускладнює послідовну й чітку реалізацію будь-яких стратегій, програм і проектів.

Енергетичні кризи в країнах Західної Європи, в Японії і США виявили уразливість країн і чутливість їх економік до недостатнього забезпечення енергоносіями. У своїй щорічній промові перед сенатом про становище справ в країні (лютий 2006 р.) президент США Дж. Буш заявив про плани скорочення до 2025 р. імпорту нафти зі країн Близького Сходу на 75% і про різке збільшення витрат на НДОКР в області чистих енергетичних технологій, на які вже витрачено 25 млрд. дол. [3] З цієї ж причини багато країн світу підписують Хартії про енергетичну безпеку, в яких узгоджують свої позиції на ринці енергоресурсів. особливістю країн ЄС є обмеженість власних енергоресурсів, тому пріоритетні напрями стратегії енергетичної безпеки Європи, які викладені у Зеленій книзі [4], зведені до шести наступних пунктів:

1. Завершення створення внутрішніх європейських ринків електроенергії та газу.
2. Гарантування безпеки енергопостачань та солідарності між країнами-членами ЄС.
3. Диверсифікація енерговиробництва з ціллю гарантованого енергозабезпечення, конкурентоспроможності і сталого розвитку.
4. Урахування проблем, пов'язаних зі зміною клімату.
5. Розробка стратегічного плану енергетичних технологій, що має на увазі оптимальне використання європейських ресурсів та заохочення інновацій.
6. Спільна зовнішня енергетична політика.

Зараз внутрішній видобуток енергоносіїв на Україні не задовольняє потребам національної економіки. Передусім це відноситься до нафтогазової сфери. Внутрішній видо-

буток нафти не перевищує 4 млн. тонн, при потребах 18-20 млн. тонн на рік, газу 18-19 млрд. куб. м. при потребах в 72-75 млрд. куб. м. (див. рис. 4). Позитивним можна вважати значні запаси кам'яного вугілля (Згідно прогнозам, запаси кам'яного вугілля на території України складають 117,5 млрд. тонн, з них розвідані 56,7 млрд. тонн, придатні для використання в енергетиці – 39,3 млрд. тонн.).

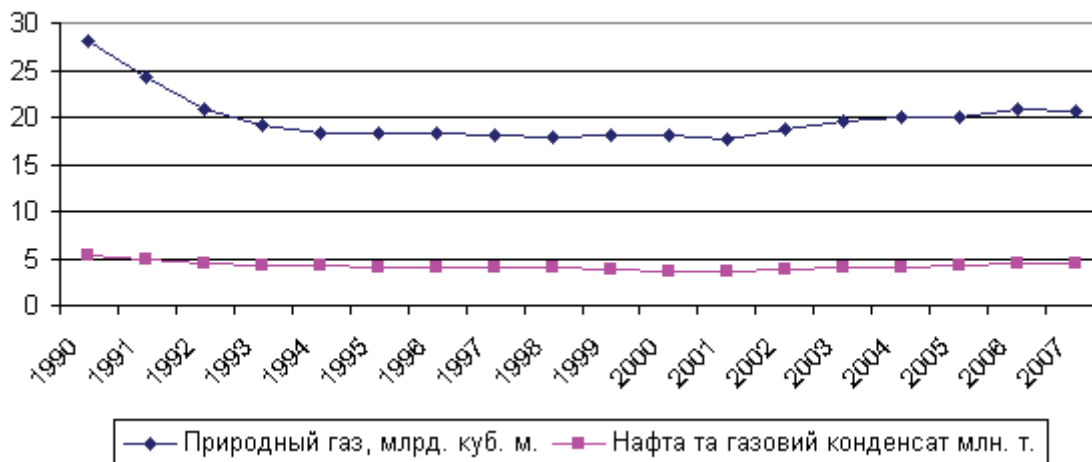

Рис. 4 Динаміка видобутку нафти та газу в Україні 1990-2007гг.[8]

Сьогодні активними темпами розвивається атомна енергетика. Україна володіє значним потенціалом для розвитку цього виду енергетики, зважаючи на те, що Україна:

- посідає шосте місце у світі і перше – в Європі за розвіданими запасами урану (1,8% світових розвіданих запасів);
- володіє унікальними родовищами цирконію, найбільшими в Європі; українські підприємства є фактично монополістами в постачанні цирконієвої сировини на світовий ринок;
- має підприємства з переробки уранової і цирконієвої руди;
- має дослідно-промислову базу і найновіші технології виробництва ядерно чистих цирконію і гафнію та цирконієвого прокату;
- є третьою країною у світі, після США і Франції, що виробляє чистий гафній;
- посідає сьоме місце у світі і п'яте – в Європі за обсягами виробництва електроенергії на АЕС;
- має реальні шанси створення в перспективі власного ядерного палива, залучаючи зарубіжні потужності лише в частині збагачення урану [7].

Можна констатувати, що на сьогодні Україна залежить від країн постачальників енергоносіїв (Росії, Туркменії, Казахстану). При цьому, абсолютно не дотримується правило диференціації постачань енергоресурсів, що встигло вже стать класичним в розвинених країнах, згідно якому один постачальник не може займати на ринку сегмент, який перевищує 25%.

За наявного дефіциту енергоресурсів, енергетична безпека може бути досягнута Україною за умови переходу національної економіки на нетрадиційні джерела енергії. Загальний обсяг енергоресурсів, які економічно доцільно використовувати дорівнює 454,4 млрд. кВт/ч або 59,2 млн. т. у. п. Зрозуміло, при існуючому рівні науки і техніки, розвиток нетрадиційних джерел енергії і атомної енергетики не знімає потреби в рідкому, заснованому на нафтопродуктах паливі для мобільного транспорту (транспорт на сонячних батареях не володіє достатньою потужністю, а ядерний реактор в двигуні сімейного авто – це вже занадто). Крім того, перехід на нетрадиційні джерела енергії потребує не лише

значних коштів на переозброєння промисловості (це при тому, що не вистачає коштів на оновлення поточних виробничих потужностей), але і приведе до занепаду низки галузей економіки, насамперед вуглевидобувної.

Висновки

На сьогодні можна констатувати, що стан вітчизняної енергетичної безпеки є незадовільним. Це пов'язано з підвищеною енергоємністю національного виробництва, яке посилюється високою імпортною залежністю і нераціональним розподілом вітчизняного паливно-енергетичного балансу. Процес досягнення Україною енергетичної безпеки невід'ємний від загального курсу реформ національного господарства. Розвиток економіки повинен забезпечити необхідними коштами як реформування вітчизняної енергетики, так і створення системи енергетичної безпеки. Пріоритет в розвитку енергозберігаючих технологій дозволить знизити потребу в енергоресурсах, а, отже, і потребу в імпорті.

Енергетична безпека України, як і будь-якої іншої країни, може бути досягнута за умови незалежності національної економіки від постачальників енергоносіїв, розширенні обсягів використання вітчизняних енергоресурсів, а також впровадженні енергозберігаючих технологій.

Кам'яне вугілля є й буде однією з основ вітчизняного балансу енергоресурсів, зважаючи на значні запаси цього ресурсу. Проте, постає питання про збільшення ефективності його використання й видобутку, вкрай важливим є питання підвищення безпеки видобутку. Не слід забувати й про економічні і соціальні проблеми в галузі. Усі ці питання мають бути враховані, як при реалізації існуючих, так і розробці нових програм та стратегій розвитку галузі. Використання переважно вітчизняної сировини повинне сприяти незалежності в електроенергетиці. Необхідно враховувати перспективи розвитку атомної промисловості, не забуваючи про надійність і екологічність як вже існуючих, так і нових станцій. У нафтогазовій сфері мета досягається при диверсифікації імпорту і збільшенні обсягів власного видобутку.

В рамках інтеграції в світове господарство не слід забувати і про могутній транзитний потенціал української території. Розширення національної трубопровідної системи дасть вітчизняній економіці додаткові валютні вливання, необхідні для реформ. Крім того, це посилить коопераційні зв'язки із сусідніми державами і, в першу чергу, з Росією. Розширення кооперації дозволить глибше реалізувати потенціал національного господарства, підвищити рівень інтеграції в світогосподарських зв'язків, а також дозволить розробляти і запроваджувати високотехнологічні проекти, необхідні для становлення національної системи енергетичної безпеки.

Україна володіє необхідним потенціалом для забезпечення власного енергетичного суверенітету. Але для досягнення поставленої мети необхідна консолідація зусиль на всіх рівнях влади, без урахування особистих амбіцій та партійної приналежності.

Література:

1. Стратегія національної безпеки України / Затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007. – <http://www.portal.rada.gov.ua>
2. Енергетична стратегія України до 2030 року / прийнята розпорядженням КМУ № 145 від 15 березня 2006
3. Мазин А. Ресурси и конфликты //МЭиМО; – 2006. – №8. – с 3-9.
4. Зеленая книга. Европейская стратегия устойчивой, конкурентоспособной и безопасной энергетики / Комиссия Европейских Сообществ. COM(2006) 105 окончательная редакция. – Брюссель. – 2006. – 8 марта.
5. Характеристика сучасного стану підприємств паливно-енергетичного комплексу // "Паливно-енергетичний комплекс України". – К., 2006. <http://who-is-who.com.ua/book/pek2006.html>

6. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь. – К.: НІСД, 2007. – 264 с.
7. Ядерна енергетика у світі та Україні: стан і перспективи розвитку (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека та оборона К.: Центр економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова, 2008г. – № 3, – стр 3-31.
8. В статті використані матеріали офіційних сайтів Міністерства статистики України – <http://www.ukrstat.gov.ua>, Міністерства палива та енергетики України – <http://mpe.kmu.gov.ua>